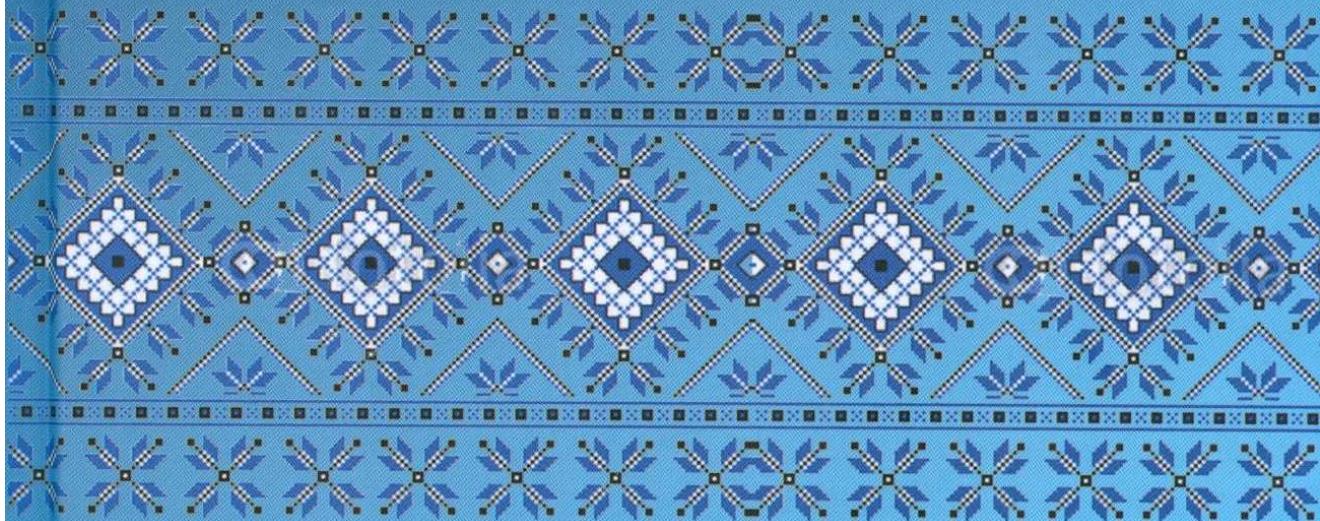

Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach z o slovanskej etnolingvistiky

KATARÍNA ŽEŇUCHOVÁ, МАРИЯ КИТАНОВА, PETER ŽEŇUCH (EDS.)

BRATISLAVA - SOFIA

2017

Katarína Žeňuchová – Мария Китанова – Peter Žeňuch

Jazyk a kultúra
v slovanských súvislostiach
Zo slovanskej etnolingvistiky

Bratislava – Sofia 2017

- © Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava
© Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, София
© Slovenský komitét slavistov, Bratislava
© Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike

EDITORI A VEDECKÍ REDAKTORI

Doc. Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD.
Доц. д-р Мария Китанова
Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.

RECENZENTI

Prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc.
Доц. Елена С. Узенёва, к.ф.н.
Prof. PhDr. Ladislav Lenovský, PhD.

TECHNICKÁ REDAKCIA

Mgr. Juraj Molčányi

Publikácia je súčasťou riešenia výskumných úloh projektu VEGA 2/0045/17 – Stav a perspektívy etnolingvistickej výskumu na Slovensku a projektu Centra excelentnosti SlovSlav Dejiny slovenskej slavistiky 19.-20. storočia. Postavy slovenského národného obrodenia (Anton Bernolák, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Pavol Dobšinský, Jonáš Záborský) + Ján Stanislav – ich činnosť a dielo v európskom kontexte.

SK

ISBN 978-80-89489-32-9
EAN 9788089489329

BG

ISBN 978-954-92489-8-2
EAN 9789549248982

Katarína Žeňuchová – Мария Китанова – Peter Žeňuch (eds.)
Language and Culture in Slavic Contexts. From Slavic Ethnolinguistics.
Monothematic Collection of Papers

The present publication includes scientific papers of current research in the field of Slavic ethnolinguistics focused on comparative research of folk terminology as well as on comparative research of Slavic spiritual culture. In ethnolinguistics, language is perceived not only as a communication tool, but especially as an expression of culture of each community. Language as a cultural phenomenon helps to create picture of the world closely related to spiritual and cultural identity of community.

Keywords: *ethnolinguistics, language and cultural picture of the world, Slovak-Slavic language and cultural relations*

Menný zoznam autorov publikácie

Д-р. фил. наук Ольга В. Белова, Институт славяноведения Российской академии наук, Москва
PhDr. Martina Bocánová, PhD., Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava
Dr.hab. Halina Czuba, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
Prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava
Mgr. Katarína Dudová, PhD., Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra
Mgr. Ľubomír Gábor, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
Prof. PaedDr. Martin Golema, PhD., Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
Кан. філ. наук, доцент Жанна Янковська, Національний університет „Острозька академія“
Д-р Йоанна Кирилова, Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН, София
Доц. д-р Мария Китанова, Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН, София
Доц. д-р Даниела Константинова, Великотърновски университет «Св. св. Кирил и Методий»
Mgr. Mária Košková, CSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava
Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD., Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
Doc. Вікторія Ляшук, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
Доц. д-р Палмира Легурска, Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН, София
Д-р Калина Мичева-Пейчева, Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН, София
Mgr. Gabriel Rožai, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
Д-р фил. наук, проф. Ина Швед, Брестский государственный университет имени А.С.Пушкина, Брест
Кан. фил. наук Марина М. Валенцова, Институт славяноведения Российской академии наук, Москва
Mgr. Svetlana Vašíčková, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava
Доц. д-р Марияна Витанова, Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН, София
Mgr. Alena Záborská, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
Doc. Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava
Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava

---

Obsah publikácie

Katarína Žeňuchová – Peter Žeňuch

Slovo na úvod / Введение ..... 7 / 9

Katarína Žeňuchová

Stav a perspektívy etnolingvistického výskumu na Slovensku 11

Мария Китанова

Домът в славянски и балкански контекст
(по материал от български и румънски език) 19

Калина Мичева-Пейчева

Светлата страна на тъмните сили 31

Йоанна Кирилова

Метафори при названията на глухарчето (*taraxacum*)
в славянските езици (по данните на ОЛА) 39

Галина Чуба

Концептуалізація СЕРЦЯ
в українській та польській мовних картинах світу 49

Mária Košková

Príbuzenská terminológia
v kontexte bulharsko-slovenského diachrónneho výskumu 61

Марияна Витанова

Проблеми при съставянето на „Етнолингвистичен речник
на българската народна медицина“ 75

Палмира Легурска

Лингвистичен анализ и етнолингвистика
(с оглед на изработване на речници) 81

Ольга В. Белова

Профессиональные и социальные институты
в славянских этиологических легендах 95

Іна Швед

Сава ў народнай традыцыі беларусаў (у славянскім кантэксце) 111

Вікторыя Ляшук

Моўны вобраз і перакладчыцкі трансфер народнай казкі:
беларускі тэкст *Як ксяндзы вылечыліся і славацкі пераклад*

Ako sa popi vyliečili 131

Obsah

<i>Жанна Янковська</i>	
Архетипний образ Мудрого Старого (Старця)	
в українській культурній традиції	149
<i>Марина М. Валенцова</i>	
К вопросу о контаминации этимологических гнезд	
(на примере названий мифологических персонажей)	167
<i>Lubomír Gábor</i>	
Koreň *jar v menách postáv (západo-)slovanského folklóru	183
<i>Ján Doruľa</i>	
Niekoľko údajov o vzniku, vývine a významoch	
pomenovaní Rusín, Rusnák a Ukrajina.....	195
<i>Gabriel Rožai</i>	
Odraz slovensko-ukrajinsko-rusínskych etnických a jazykových kontaktov	
v toponymii východného Gemera.....	215
<i>Peter Žeňuch</i>	
Paraliturgická pieseň a простопѣніе	
в kontexte byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku	
Etnicko-konfesionálny a etnolinguistický pohľad	229
<i>Martin Golema</i>	
Etnolinguistické poznámky k niektorým veľkopôstnym symbolom	
a postavám u západných Slovanov (pučálka, mazanec, Heľuška/Helička)	247
<i>Martina Bocánová</i>	
Spôsoby rozprávania o priestore a symbolika priestorových kategórií	
v slovesnom folklóre na príklade slovenskej čarovnej rozprávky	261
<i>Svetlana Vašíčková</i>	
Cyrilské rukopisy karpatskej proveniencie ako zdroj	
etnolinguistického výskumu	271
<i>Даниела Константинова</i>	
Поздравите в българския и словашкия език –	
някои лингвокултурологични аспекти	277
<i>Jaromír Krško</i>	
Nové onomastické výskumy	
vo svetle etnolinguistiky a kultúrnej antropológie.....	283
<i>Katarína Dudová</i>	
Jazykový obraz sveta Slovanov a ich susedov na porovnávacom základe	
Spolupráca s poľskou etnolinguistikou	291
<i>Alena Záborská</i>	
Jazykovo-kultúrne súvislosti vo vtipoch.....	301
Obrazová príloha.....	310

Nové onomastické výskumy vo svetle etnolingvistiky a kultúrnej antropológie

Jaromír Krško

Slovenská jazykoveda na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 20. storočia začala svoje výskumné aktivity smerovať od tradičných záujmov o rurálne dialekty a teoretické systémové výskumy jazyka k „výskumu imanentných vlastností jazykového systému“¹, k multidisciplinárnym pohľadom na fungovanie jazyka a komunikácie v prostredí vidieka i mesta, v prostredí etnický a sociálne zmiešaného obyvateľstva. Zachytenie echa paradigmatickej zmeny (povedané slovami S. Ondrejoviča) začiatkom deväťdesiatych rokov bolo podmienené aj spoločenskými a politickými zmenami, ktoré sa udiali v strednej Európe krátko predtým.

Slovenská onomastika však orientáciu na výskum sociálne podmieneňných faktorov ovplyvňujúcich tvorbu proprií zachytila takmer o desaťročie skôr – predovšetkým antroponomastický výskum živých osobných mien pod vedením V. Blanára a J. Matejčika. Tejto problematike však venovali pozornosť aj Š. Krištof, E. Krasnovská, J. Dudášová-Kriššáková, M. Bличa a ďalší.

Na potrebu rehumanizácie vedy a návrat spoločenskovedných disciplín ku skúmaniu človeka v jeho každodennom živote poukázali na sklonku osemdesiatych rokov minulého storočia aj iné vedné disciplíny. Takto sa v západnej histórii vyčlenila jej špecifická subdisciplína oral history, ktorá sa stala významným zdrojom poznania nielen pre historikov, ale aj pre etnografov a sociológov. O využívaní metód oral history v spoločenskovedných disciplínach písala Z. Beňušková: „V historickej literatúre nemeckej jazykovej oblasti sa s pojmom oral history intenzívnejšie stretávame približne 10-15 rokov. Historici presýtení kvantitatívnymi údajmi a výskumom politických či ekonomických dejín začiatkom osemdesiatych rokov znovuobjavili človeka. Mikrohistóriu obyčajného človeka, ktorý prežíval svoj jedinečný život na pozadí tzv. veľkých dejín. Pre históriu, ktorá ako vedecká disciplína v tom čase prežívala istú krízu, to bolo príjemným osviežením a historici z tohto prameňa vytvorili subdisciplínu sociálnej história.“²

¹ Ondrejovič, Slavomír: Výskum mestského jazyka – tradície, stav, perspektívy. In: Ondrejovič, Slavomír (Ed.): Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca 5. Bratislava: Veda 2000, s. 13.

² Beňušková, Zuzana: Náčrt využitia metód oral history v spoločenskovedných disciplínach. In: Beňušková, Zuzana (Ed.): Etnologické rozpravy, 1996, roč. 3, č. 1, s. 15.

Znovuobjavenie človeka v jeho každodennosti, v bežnom spoločenskom živote, v ktorom je súčasťou zložitých sociálnych väzieb a kde aktívne (i pasívne) vstupuje do mnohých sociálnych štruktúr, vytvorilo základy pre formovanie humánnych subdisciplín aj v prírodných vedách. V rámci geografie sa začiatkom sedemdesiatych rokov minulého storočia vyformovala humánna geografia na čele s americkým geografom čínskeho pôvodu Yi-Fu Tuanom³, v rámci urbanizmu vzniká v druhej polovici 20. storočia myšlienkový prúd, ktorý venuje pozornosť orientácií človeka v sociálnom priestore v ktorom existuje. Humánny urbanizmus reprezentuje predovšetkým významný americký teoretik urbanizmu a vedúca osobnosť environmentálnej urbanistickej tvorby – Kevin Andrew Lynch.

Staršou vednou disciplínou, ktorá v súčasnosti ovplyvňuje jeden z prúdov modernej onomastiky je kultúrna antropológia. Tá sa začala formovať na prelome 19. a 20. storočia predovšetkým vďaka výskumom Franza Boasa. Neskoršie kritické hodnotenia počiatkov výskumu, ktoré im vyčítali uzavretosť výskumov, upriamenie pozornosti na formu, nie na obsah a funkčnú stránku toponým, viedli ku zmene nazerania na toponymiu. V sedemdesiatych rokoch minulého storočia kultúrna antropológia začala vnímať toponymiu cez človeka ako nositeľa kultúrnej identity. Zásadný zlom v tomto smerovaní priniesol vynikajúci americký antropológ Keith Hamilton Basso svojimi výskumami a interpretáciou toponým arizonských Apačov, ktoré sa stali klíčovým impulzom ďalšieho smerovania kultúrnej antropológie. K výskumu tamojších toponým K. Basso totiž pristupoval ako k zásadným informačným hodnotám vypovedajúcich o ľudskej kultúre, o ich živote a videní sveta okolo nich. Bassoove myšlienky o mimojazykovej hodnote proprií sa týkali hlavne toponým tvorených Apačmi a uzavretých v ich sociálnom priestore.

Množstvo vedeckých výskumov rozličných vedných disciplín poukazuje na fakt, že treba hľadať spoločné prienikové body výskumov a využívať nové metodologické postupy príbuzných odborov. Na druhej strane je však potrebné zvážiť úskalia a nebezpečenstvo niektorých výskumných postupov. Na tento fakt upozornila napr. Z. Beňušková⁴ pri využívaní metódy oral history v spoločenskovedných disciplínach. Nebezpečenstvo tejto metódy spočíva podľa nej predovšetkým v subjektívnej projekcii historickej skutočnosti a individuálnym prežívaným historických faktov, ale cez prizmu dnešných skúseností. Spomienky na historické fakty sú tak determinované súčasnými bezprostrednými cieľmi, ku ktorým jedinec smeruje. Zvyšné udalosti z minulosti človek ignoruje. Ale ignorovanie môže byť ovplyvnené inou stranou, ktorá vyzdvihne fakty v súčasnosti preferované daným

³ Pozri k tomu napr. David, Jaroslav – Mácha, Přemysl: Názvy miest. Paměť, identita, kulturní dědictví. Brno: Host – vydavatelství, s. r. o., 2014. s. 39; Krško, Jaromír: Všeobecnolinguistické aspekty onymie. (Z problematiky onymického komunikačného registra). Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum, Filozofická fakulta, 2016. s. 104.

⁴ Beňušková, Zuzana: Náčrt využitia metód oral history v spoločenskovedných disciplínach, op. cit.

jedincem. K výberu historických faktov v spomienkach jednotlivca pristupujú vtedajšie i súčasné spoločenské normy a ich interpretácia a stotožnenie sa jedincom. Charakter subjektívnosti pri metóde oral history (napr. v porovnaní s dovtedajšími etnografickými výskumami) sa podľa Z. Beňuškovej prejavuje aj v smerovaní otázok výskumu. Pokiaľ v klasickom etnografickom výskume sa zistoval priebeh určitej udalosti (napr. páračky, zber úrody, kalendárne slávnosti atď.) a činnosti spojené s touto udalosťou, pri oral history smeruje otázka na subjektívne prezívanie informátora – „ako ste prežívali to a to, čo ste robili počas toho a toho...“

Individuálne vnímanie a retrospektívne interpretovanie prežitých udalostí je zároveň spojené so sociálnou pamäťou kolektívu, ktorého súčasťou je každý jedinec. E. Krekovičová⁵ rozlišuje krátkodobú a dlhodobú sociálnu pamäť. Poukazuje pritom na vnímanie kolektívu vo forme „my“ v kontraste voči nečlenom tohto kolektívu vnímaných ako „cudzí“ alebo „iní“. Taktôto sa môže projektovať aj individuálne vnímanie jednotlivca, ktorý sa identifikuje ako súčasť kolektívu ku ktorému patrí a vníma členov kolektívu ako „svojich“ oproti jednotlivcom a skupinám nepatriacich medzi jeho societu a vnímaných ako „oni“. V spoločnosti sa na základe kontrastnej dvojice my – oni vytvárajú dlhodobé obrazy cudzích sociálnych skupín a etník. Ako upozorňuje E. Krekovičová, „mimoriadnou rezistentnosťou sa vyznačujú hlavne zjednodušené obrazy, stereotypy. Sem patria najmä jazykové stereotypy a predsudky. Ako súčasť sociálnej pamäti obrazy zároveň „vrstvia“ jednotlivé historicky determinované zložky, atribúty na seba bez rozlišovania časovej následnosti či chronológie.“⁶ Bipolarita sa uplatňuje aj v hodnotiacich aspektoch tých druhých – domáce, vlastné sa konštruuje ako pozitívne, dobré, protipól – cudzie je negatívne, zlé, smiešne. Nielen slovenská folkloristika venuje pozornosť etnickým skupinám a na vnímanie iných etník, ale problematike etnických stereotypov a vnímaniu odlišností sociálnych skupín sa venuje aj slovenská onomastika. Národným stereotypom venovala pozornosť napr. L. Garančovská⁷ v štúdii *Od ameriky cez talianov, maďarov, mongolov až po turecké hospodárenie (Národné stereotypy v jazykovej praxi)*, v ktorej poukázal nielen na stereotypné vnímanie cudzích etnických skupín ale aj vplyv etnoným na utváranie nových združených pomenovaní a frazeologizovaných prievnaní, ktoré sa v slovenčine vytvárajú procesom deproprializácie – etronymum Škót (obyvateľ Škótska) > deetronymum škót (skúpy človek), galantný ako Francúz, nemecká presnosť, presný ako švaj-

---

⁵ Krekovičová, Eva: Etnokultúrne tradície a sociálna pamäť (Folklór ako prameň historického poznania?) In: Beňušková, Zuzana (Ed.): Etnologické rozpravy, 1996, roč. 3, č. 1, s. 42-49.

⁶ Krekovičová, Eva: Etnokultúrne tradície a sociálna pamäť (Folklór ako prameň historického poznania?), op. cit. s. 47.

⁷ Garančovská, Lenka: Od ameriky cez talianov, maďarov, mongolov až po turecké hospodárenie (Národné stereotypy v jazykovej praxi). In: Múcsková, Gabriela (Ed.): VARIA XX. Zborník príspevkov z XX. kolokvia mladých jazykovedcov (Častá-Papiernička 24. - 26. 11. 2010), Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, 2012, s. 153-166.

čiarske hodinky, turecké hospodárstvo atď. Humoru a vtipom založených na vnímaní (resp. hodnotení) charakteristických etnických vlastností sa v ostatnej dobe venuje napr. A. Záborská⁸. Etnické stereotypy rieši nielen v slovanskom kontexte, ale v širších spoločenských súvislostiach. Všíma si nielen stereotypy v smere Slováci – ostatné etniká, ale aj z pohľadu iných etník voči Slovákom a cudzích etník navzájom. Z doterajších výskumov jej napríklad vyšli niektoré etnické stereotypy, ktoré sa uplatňujú univerzálne vo viacerých etnických dvojiciach vyplývajúce z historicko-etnických napäť (Slováci – Maďari, Česi – Nemci, Gréci – Turci, Gréci – Macedónci atď.).

Rozdielnosť názorov u folkloristov a onomastikov nachádzame v otázkach chápania etník a jazykových skupín. Toto rozdielne vnímanie sa prejavujú aj v pravopisnej stránke – folkloristi chápú etnické skupiny charakteristické napr. odlišným nárečím, výslovnosťou, lexikálnymi dialektizmami v širšom ponímaní, teda bližšie k etnonymám. Na označenie takýchto skupín požívajú termín etnografická skupina. Tá je charakterizovaná ako „subjednotka etnika, ktorú vytvárajú nositelia ľudovej kultúry spoločensky a kultúrne odlišní od svojho okolia, spojení skupinovým povedomím a skupinovým menom“.⁹ Označovanie nositeľov nárečia je teda nielen podľa základných nárečových skupín (tak ako u dialektológov), ale aj podľa etnografických skupín. S. Švecová v jednej zo svojich štúdií píše, že „Krekáči v severovýchodnom Honte dostali zároveň prezývku Kotkári a Kobekári, v západnom Honte Koťkári, podľa zaužívaného kod, kobe namiesto ked, keby“¹⁰ alebo na inom mieste píše: „na kultúrnom rozhraní sa vedelo, ktoré dediny patria Horniakom, ktoré sú krejkáčske... Tekovskí Čilejkári neboli na celom území Tekova, kde sa hovorilo čilej (teraz), Kabaničiari na sever od Hontu neboli všade, kde sa nosili kabanice.“¹¹

Rovnaké motivačné príznaky (charakteristické nárečové prvky) ako pri etnografických skupinách *Kotkári, Čilejkári* sú aj pri prezývkových obyvateľských menách. Etnografi používajú na označenie tohto druhu prezývok termín primárne mená,¹² v onomastike sa používa termín prezývkové obyvateľské meno, ktoré patrí medzi antroponymá (na rozdiel od prezývkového ojkkonyma, ktoré radíme medzi toponymá). Prezývkové obyvateľské mená niektorých gemerských obcí motivovala odlišná výslovnosť prísloveiek, zámen, častíc – Hostišovce – *Trpáci*¹³ – podľa

⁸ Pozri napr. Záborská, Alena: Reflection of National and Ethnic Stereotypes in Slovak Jokes. Rukopis príspevku predneseného na konferencii Multiculturalism and Multilingualism (Мултикультурализъм и многоезичие, Sofia, 21. - 23. apríla 2016), 9 rkp. s.

⁹ Botík, Ján – Slavkovský, Peter a i.: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Bratislava: Veda, 1995, zv. 1., s. 127.

¹⁰ Švecová, Soňa: Etnografické skupiny a oblasti na Slovensku. In: Ethnologia Europae Centralis, 1991, roč. I, s. 28.

¹¹ Švecová, Soňa: Etnografické skupiny a oblasti na Slovensku, op. cit. s. 30.

¹² Jágerová, Andrea: Prímenia a iné posmešky dedín a miest na Slovensku. I. časť. Zvolen: Podpolianske osvetové stredisko vo Zvolene, 2005. s. 10.

tvaru *trpó* namiesto *teraz*, pre obyvateľov Drienčan je charakteristická výslovnosť opytovacieho zámena *čo* v podobe *šva*, preto ich prezývajú *Švakane*¹⁴, podobne obyvateľov Polomky¹⁵ – podľa výslovnosti *co*.

Prezývky *Trpáci* na označenie obyvateľov veľkej oblasti hontianskych a gemerských nárečí a obyvateľov obce Hostišovce sú z etnografického hľadiska rovnocenné a považujú ich za propriá. Z onomastického hľadiska je však označenie nositeľov nárečového javu neoficiálne vymedzeného územia oblasti Hontu a Gemera apelatívum a prezývka obyvateľov Hostišoviec je *proprium*. Novšie onomastické výskumy¹⁶ chápú skupinové názvy – etnynomá, obyvateľské mená, prezývkové obyvateľské mená ako propriá, pretože označenie nositeľov týchto skupinových mien je fixované na konkrétnе územie. Do tejto skupiny patria aj prezývkové obyvateľské mená, ktoré boli motivované špecifickou nárečovou výslovnosťou. Oproti tomu označenie nositeľov nárečí pomenovaných podľa špecifickej výslovnosti, ktoré sa nedajú stotožniť a fixovať s konkrétnym územím (neexistuje územie nazvané **Trpácko*, **Kotkársko*, **Kobekársko*, **Sotácko*), chápú ako apelatíva.

V súvislosti s fungovaním topónym v medziľudskej komunikácii, orientácií človeka a sociálnych skupín vo svojom sociálnom priestore spája onomastiku s kultúrnou antropológiou. K. H. Basso poukázal svojimi výskumami na existenciálnu stránku topónym v živote spoločnosti. Podľa jeho názorov je dôležitou súčasťou života človeka utváranie miesta – „place-making“, t. j. vytváranie miest kladením si otázok vzťahujúcich sa k ich historii a významu – čo sa tu stalo? kto sa toho zúčastnil? aké to bolo? prečo na tom vôbec záleží?¹⁷ Ľudské osudy, história a život ľudskej spoločnosti zhmotnené v miestnej toponymii dokumentujú z pohľadu toponomastiky obsahové a vzťahové modely topónym.

Najnovšie onomastické výskumy na Slovensku, v Čechách i Poľsku sa venujú výskumu tzv. živej toponymie, t. j. označeniu miest sociálneho priestoru, ktorý funguje v komunikácii obyvateľov tohto priestoru (mestskej štvrti, mesta, obce...). Vychádza sa pritom z vymedzenia pojmu onymický komunikačný register, ktorý sme definovali ako súbor onymických (jazykových) a mimojazykových prostriedkov, používaných v istých komunikačných sférach a komunikačných situáciách, determinovaných sociálnymi, komunikačnými, makrosociálnymi a mikrosociálnymi registrovými normami.¹⁸

¹³ Orlovský, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta, 1982. s. 359.

¹⁴ Orlovský, Jozef: Gemerský nárečový slovník, op. cit. s. 345.

¹⁵ Orlovský, Jozef: Gemerský nárečový slovník, op. cit. s. 49.

¹⁶ Pozri napr. Krško, Jaromír: Soták – apelatívum či *proprium*? Alebo o onymickej stránke skupinových názvov. In Valentová, Iveta (ed.): 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. apríla 2014). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2015, s. 83-87.

¹⁷ Pozri k tomu David, Jaroslav – Mácha, Přemysl: Názvy miest. Paměť, identita, kulturní dědictví, op. cit. s. 38.

¹⁸ Krško, Jaromír: Všeobecnolinguistické aspekty onymie. (Z problematiky onymického komunikačného registra), op. cit. s. 25.

Onymický komunikačný register pritom členíme na antroonymický a toponymický komunikačný register. Aj z priestorových dôvodov poukážeme len v krátkosti na fungovanie toponymického komunikačného registra a jeho súvislosť s pojmom živá toponymia, ktorá je súčasťou jazykovej komunikácie „domácich“ obyvateľov. Môžeme vysloviť názor, že je rozdiel vo vnímaní sociálneho priestoru členom „domácej“ sociálnej skupiny a „cudzincom“, teda nečlenom tejto skupiny. Na tento fakt poukazujú aj J. Nekvapil a J. Zeman, ktorí skúmali orientáciu ľudí v Hradci Králové¹⁹. Orientačné body môžu byť (napr. pri zisťovaní cesty k nejakému objektu) pre pýtajúceho sa viditeľné a informátor na ne ukazuje, alebo informátor zisťuje, čo pýtajúci sa pozná – „proto se informátoři snaží zjistit, jaké znalosti města tazatelé mají, ačkoli jsou kategoriálně ‚těmi, kteří to tu neznají‘... Na druhé straně to, že ‚ptaní se na cestu‘ je komunikací mezi ‚domorodcem‘ a ‚cizincem‘, brání informátorům v tom, aby užívali takové formulace míst, které jsou charakteristické pro komunikaci mezi ‚těmi, kteří to tu znají‘²⁰ – jde především o formulace míst vzhľadom k obyvatelům, členom daného mestského společenství.“²¹

Orientácia človeka v priestore – v reálnom čase, alebo v minulom čase (vo forme spomienok) prebieha pomocou projekcie – tzv. mentálnej mapy. Tento pojem zaviedol do urbanizmu americký teoretik urbanizmu Kevin A. Lynch. Jednou z metód výskumu toponymického materiálu z Ostravy J. Davida a P. Mácha²² bolo aj nahrávanie a prepis spomienok respondentov. J. Nekvapil a J. Zeman²³ túto metódu označujú ako biografické rozprávanie.

Toponymá získané metódou biografického rozprávania tvoria súčasť historickej toponymie (urbanonymie), ktorá je viazaná je jednotlivé onymické body. B. Helleland²⁴ hovorí o toponymách ako o čiare do minulosti. Vytvára sa tak siet objektov v priestore mesta, ktorú sme charakterizovali ako onymický priestor.

¹⁹ Nekvapil, Jiří – Zeman, Jiří: K verbální strukturaci Hradce Králové v každodenní komunikaci. In Uherek, Zdeněk – Bazac-Billaud, Laurent (Eds.): Cahiers du CEFRES. Slova města, No. 18. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, 2000, s. 22.

²⁰ Inú skúsenosť mala etnologička V. Feglová, ktorá sa po skončení výskumu pýtala na cestu do susednej obce a informátorka použila na charakteristiku cesty „domáce“ toponymá. V. Feglová (ako nečlenka society danej obce) podľa takýchto onymických bodov sa samozrejme nedokázala orientovať (pozri Feglová, 1993).

²¹ Nekvapil, Jiří – Zeman, Jiří: K verbální strukturaci Hradce Králové v každodenní komunikaci, op. cit. s. 32.

²² David, Jaroslav – Mácha, Přemysl: Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví. Brno: Host – vydavatelství, s. r. o., 2014. 240 s.

²³ Nekvapil, Jiří – Zeman, Jiří: K verbální strukturaci Hradce Králové v každodenní komunikaci. In Uherek, Zdeněk – Bazac-Billaud, Laurent (Eds.): Cahiers du CEFRES. Slova města, No. 18. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, 2000, s. s. 19-37.

²⁴ Helleland, Botolv: Place Names and Identities. In: Names and Identities. Oslo Studies in Language, eds. Botolv Helleland, Christian-Emil Ore & Solveig Wikstrøm, 2012, 4(2), s. 95-116., dostupné na: <http://www.journals.uio.no/osla>.

V nadväznosti na myšlienky o mentálnej mape K. Lyncha respondenti v rozhovoroch ako keby „čítali“ z mentálnej mapy sociálneho priestoru, v ktorom sa v minulosti pohybovali a konfrontovali tieto dôležité orientačné body so súčasným stavom mentálnej mapy sociálneho priestoru: „Muž: Ale ještě k tomu Masarykovu náměstí. Už jsem říkal, že vchod je na Kuří rynek a teď je tam vlastně KFC a tam máme zažitou Mléčnou jídelnu, „do mléčnáku“. Říkalo se i „do řezníka“, „do holicha“, všude, kde je teď KFC. Martinovská zůstala stejná, a tam, kde je McDonald, tam je vžité „do rybárny“. To byla rybárna, bylo to celé rovné až dozadu a to bylo „U Neptuna“, běžně se tomu ale říkalo „do rybárny“, nahoře prodávali rybí speciality a dole byly chlebíčky, saláty, teply bufet. A naše sousedka, která už zemřela, vždycky používala pojem „Brouk a Babka“. To byl obchodní dům. Byla už hodně stará, měla by přes devadesát.“²⁵

Spomienky na sociálny priestor sa objavujú na sociálnych sieťach pri historických fotografiách jednotlivých miest. Popri spomienkach na jednotlivé (onymické) body, ktorými boli budovy, parky, ulice..., sa v komentároch objavujú informácie dotvárajúce celkovú jazykovú krajinu vtedajšej doby.

Ďalším dôležitým zdrojom mentálnych máp, ktoré charakterizujú historickú onymiu sociálneho priestoru, sú memoáre osobností. Tieto memoáre potvrdzujú existenciu sociálnych topónym v čase – v minulosti sa určité miesta volali takto, dnes sa označujú ináč, pretože sa mení sociálny priestor. Existenciu sociálnych topónym potvrdzuje napr. Július Satinský v knihách spomienok *Chlapci z Dunajskej ulice*²⁶ a *Polstoročie s Bratislavou*²⁷ – v ktorých spomína chlapčenské bandy z Podhradia, z Petržalky, Trnávky (ktorú volali Mexiko), členov bandy z Dunajskej ulice prezývali Dunajoši²⁸. Aj názvy obchodov, reštaurácií a kaviarní ako dôležitých orientačných bodov možno považovať za sociálne toponymá – J. Satinský spomína, že „zmizli firmy Holderer, Bednár (papiernictvá), Teta, Brouk a Babka (obchodné domy) Pallehner (železiarstvo), Halmoš (ihly, nite) atď.“²⁹ „Pod Carltonom sa tancovalo v Lotose, na Ulici Československej armády otvorili Kryštál bar..., okrem vinárne Park som rád chodil na jar do divadelného klubu v Centrálnom pasáži..., ešte stále sa tancovalo aj na druhom brehu Dunaja v Au café, hudba hrala aj u Albrechta na Červenom kríži..., plesy boli aj v PKO, v hoteli Devín v Carltone, ale tomu cigánskemu v Redute sa nijaký nevyrovnal..., stužkovú sme mali v reštaurácii Perlička, kde teraz detský butik.“³⁰

²⁵ David, Jaroslav – Mácha, Přemysl: Názvy miest. Paměť, identita, kulturní dědictví, op. cit. s. 82-83.

²⁶ Satinský, Július : Chlapci z Dunajskej ulice. Bratislava – Albert Marenčin – Vydatelstvo PT, 2002. 126 s.

²⁷ Satinský, Július : Polstoročie s Bratislavou. Bratislava: Albert Marenčin – Vydatelstvo PT, 2002. 118 s.

²⁸ Satinský, Július : Polstoročie s Bratislavou, op. cit. s. 13.

²⁹ Satinský, Július : Polstoročie s Bratislavou, op. cit. s. 25.

³⁰ Satinský, Július : Polstoročie s Bratislavou, op. cit. s. 46.

Záver. Novšie onomastické výskumy poukazujú na dôležitosť prepojenia výskumov iných vedeckých disciplín orientovaných na človeka. Tak ako B. Helleland³¹ zdôraznil význam topónym pri výskume vlastnej minulosti, prvky mentálnej mapy sociálneho priestoru sú súčasťou sociálnej pamäte, ktorej venujú pozornosť folkloristi a etnológovia. Ale aj výskum živej antroponymie spája onomastiku s ďalšími vednými disciplínami.

---

³¹ Helleland, Botolv: Place Names and Identities, op. cit.